

משיב הרוח ומוריד הטל

ביאור ספר יצירה פ"ג מ"ה ו' הגר"א לה

משנה ה' שלש אמות אמ"ש בשנה חום קור ורויה וכו'. שהחדשים מתחילין מניסן א' וכן המזלות לקמן ב'. רויה הוא זין ימות החמה לימות הגשמים לא קור ולא חום ג'. וגם כאן כל אחד כלול מג' ה' שצקור וחום ששה זמנים כמ"ש זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף ה' ורויה מכריע שכולל משניהם ה'. חום נברא מאש. משמש שהוא האש כמ"ש ז' ולהט אותם היום הצא וכו' האי שמשא סומקא היא ח'. קור נברא ממים. ימות הגשמים, וכל אחד הולך לשורשו זה חם ויבש ט' וזה קר ולח י'. והן ג' אמ"ש הקדומים י"א כי חום משמים י"ב וקור מארץ י"ג וכן הגשם מן הארץ ואד יעלה כו' י"ד שלכן אומרים מוריד הטל צימות החמה ט"ו כי טל מן השמים כמ"ש ט"ז ממגד שמים מטל י"ז וצימות הגשמים מוריד הגשם שהוא מארץ מתהום רובצת תחת י"ח. ורויה מרוח מכריע ביניהם. וכולל שניהם כידוע ט"ט לכן אומרים משבז הרוח צימות החמה וצימות הגשמים ב'.
משנה ו' שלש אמות אמ"ש בנפש וכ"א כלול מג'. ראש כולל כח"צ, צטן נה"י ומלכות, וגויה חג"ת וכ"א כלול מאמ"ש כי המוח שצראש הוא מים כנ"ל כא' ועל המוח קרומא דלוירא דמות כסא אויר ועל הכסא כמראה אדם כעין חשמ"ל כמראה אש ב"ב כי הגשמה נקראת אש שהיא מצנייה אש ב"ב והיא

משמים ב"ה שצנייה כולל ג"ר וכן חום ב"ה וראש ב"ו ושם אמ"ש כסדר שחשב כאן ב"ו, וכן צגויה לז אש נור דליק כידוע וריאה מים ב"ה ורוח דנשיב הוא רוח ב"ה ונקרא ל' ע"ש הרוח כי שם משכן הרוח לא, וכן צטן כולל משלשתן ל"ב ונק' ע"ש מים כי שם משכן הנפש שהיא מארץ כמ"ש ל"ג תולא הארץ נפש כו' שאמרו ל"ה נפשו של אדם הראשון ממלכות מים כנ"ל ל"ה. והן ג' פרצופים צנייה ת"ת ומלכות שכוללין הכל ל"ה וכן ג' עולמות צנייה צחלת ספירין מקנן צבוריא ו' קצוות ציצירה מלכות צעשיה ל"ז והן אמ"ש כסדר שחשב כאן ל"ח וכולן נכללין צכח"צ ל"ט כי כתר נקרא גלגלחא ס' חכמה צלצ כמ"ש ב"א צלצ נצון תנוח חכמה והוא ס"ח שצחרון ב"ב וצטן צנייה כמ"ש ב"ב מצטן מי ילא כו' מ"ד. (עוד צליקוטיו). שלש אמות אמ"ש צנפש ראש כו'. והן נר"ן צי"ע שמשם נר"ן ולכן הוא צאדם ראש נשמה ששם הגשמה ב"ה צטן הנפש צכצד ב"ה וגויה הרוח מכריע צינתים רוח צלצ ב"ה, וכן צעולס נפש צארץ כמ"ש ב"ה תולא הארץ נפש חיה ואמרו ב"ב ז' נפשו של אדם הראשון רוח צאוויר כי הוא חיותו של אדם משם הרוח כידוע ונשמה צרקיע כמ"ש צחי' ז"ח (ס"א ע"א) ג', והם טעמים ונקודות ואותיות צנייה כולל ג"ר ו"ק מלכות כא' כמ"ש שם והמשכילים אינן כו' ב"ב יזהירו כזוהר אלין כו' ב"ב צרקיע

א' כמ"ש (שמות ב' פס' ב') החדוש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה. ב' ראשון לכל המזלות הוא טלה (כמ"ש רש"י ב"ר"ה ב"ב ע"ב). ג' והוא בתשרי כמ"ש בביאורו לעיל לפרק א' משנה א' אופן ג' ב"ב ד' ע"א טור ב', וכ"כ הרמ"ק (בביאורו לסי' על פרק ד' משנה ד' בד"ה ואולם יש לדקדק) ועיין עוד בראב"ד (בביאורו לפרק ג' משנה ד') שכתב שהם ב' פעמים רייה. ד' בקור הם זרע, חורף וקור. ובחום הם קציר, חום וקיץ. ה' עיין גמ' בבא מציעא ב"ב ק"ו ע"ב וברש"י שם. ו' כנגד הדעת. ז' מלאכי ג' פס' י"ט. ח' ב"ב דף פ"ד ע"א. הרי השמש מאש שהוא חם ומלהט. ט' חום. י' קור. י"א חום קור ורויה, שהם שורש לאמ"ש שהם אויר מים אש. י"ב שהיא אש כנגד בינה. י"ג מים. י"ד מן הארץ. טו' תענית דף ג' ע"ב ושורש או"ח סימן קי"ד סעיף ג'. טז' דברים ל"ג פס' י"ג. יז' ושמים נבראו מאש שהוא חום כנ"ל. יח' שמקור הגשמים מן התהום שבארץ. יט' קור וחום. כ' תענית דף ג' ע"ב. שכיון שכולל שניהן שייך לאומרו בשניהם. כא' עיין לעיל בביאורו לפרק א' משנה י"א ב"ב ע"ב טור ב'. כב' והם

עבים ורוחות

מיוחס לרש"י ג:

בחרפי – עבים בכירות הבאים לפני המטר אינן עצורות.
באפלי – הבאות מאוחרות לאחר המטר דשניות למטר הן כדלקמן ובהנהו כתיב ועצר וכיון דאין כולם נעצרות לא חייבו להזכיר.
שאינה מצויה – כתיב ועצר ואפ"ה לא חייבוהו להזכיר דסגי ליה במצויה

מאירי תענית ג, ב

... ומ"מ גדולי המפרשים פ"י שאין נעצרים ר"ל שאין בעצירתם שום היזק ומה שדרשו ועצר בעבים הא
בחרפי הא באפלי לאותם שנזרעו תחלה אין בעצירתם שום היזק ודי להם בגשמים אבל לאותם שזרעו אחר
הגשמים אף הם צריכות להם להעמיד לחות הארץ ואעפ"כ אין צרכן גדול שנחייב בכך בהזכרתם:

שפת אמת תענית ג, ב

שם בגמ' ל"ק כו' הא באפלי פ"י עננים שאחר המטר,
וקשה דא"כ מהפכת לקרא דכ' ועצר כו' ואח"כ ולא יהי' מטר וכיון שלא יהי' מטר ממילא לא שייך העונש
ממניעת ענני דבתר מיטרא, ואפשר דמה"ט מיאנו התוס' בפ"י רש"י,
ולפרש"י צ"ל דבאמת הם ב' עונשין זה אח"ז דבתחילה יהי' העונש רק ממניעת העננים וכשמוסיפין לחטוא
ימנע כל המטר ג"כ...

מיוחס לרבנו גרשום

קשיא עבים אעבים כו' חרפי שלפני המטר אין בהן משום ברכה. אפלי שלאחר המטר יש בהן משום ברכה.
רוח מצויה. ברכה. שאינה מצויה אינה ברכה:
מיבעי לבי דרי – וכיון שצריכין הן אלמא דמיעצרי דיש בהן משום ברכה:
אפשר בנפוותא – וכיון שאין צריכין אין בהן משום ברכה ולא מיעצרי:

מצויה		חזיא	לבי	דרי
מצויה	מצויה	חזיא	לבי	דרי
מצייה		חזיא	לבידרי	
מצייה		נמי הא מבעיא	לבי	דרי
מצייה		נמי מי בעיא	לבי	דרי
מצייה	מצייה	חזיא	לבי	דרי
מצייה	מצייה	נמי (לא מבעיא דחזיא לבי דרי)	לבי	דרי
מצייה	מצייה	נמי הא חזיא לבי	לבי	דרי
מצייה		נמי הא מבעיא	לבידרי	
מצייה		[[נמי]] מבעי	לבי	אידרי
מצייה		נמי מבעיא	לבידרי	

וילנא	א
ונציה (ר"פ - רפ"ג)	א
פיזה (רס"ט - רע"ו)	א
ואד אלחנארה (ר"מ בערך)	א
יד הרב הרצוג	א
הספריה הבריטית 400	א
מינכן 140	א
מינכן 95	א
אוקספורד 366	א
וטיקן 134	א
CUL. TS NS 329.1011 +	א
JTS. ENA 3315/18 +	א

דקדוקי סופרים

ובו' מרוח שאינה מלוויה וכבר נתעורר בזה גם בצבורת ארי ואני מעתיק צכאן פירוש הרגמ"ה. חרפי. שלפני המטר אין צהן משום צרכה: אפלי. שלאחר המטר יש צהן משום צרכה: רוח מלוויה. צרכה: שאינה מלוויה. אינה צרכה: מיצעי לצי דרי. וכיון שלריכין הן אלמא דמיעלרי דיש צהן משום צרכה: אפשר צנפוחא. וכיון שאין לריכין אין צהן משום צרכה ולא מיעלרי ופי' לדצריו דכל שהוא לצרכה הקצ"ה עולרן כשאין ישראל עושין רלונו והוא עולר מלוויה דיש צה משום צרכה ומניח הרוח שאינה מלוויה המפרקת הרים ומשצרת סלעים וכיון דמקלחו אינו נעלר תו לא מדכריין ליה ופריך רוח שאינה מלוויה נמי הוא. צרכה שזורה את הגרנות וה"כ הקצ"ה לריך לסלק גם אחו ונמלאו הרוחות טלורין לגמרי והיך חמרת דלא מעלרי ומשני דלא חסוב לצרכה דקלקלתו מרוצב מחקנתו דלצי דרי חזית צנפוחא ולא נעלר:

יהוד	רב	ואמר	אבק	מעלה	דלא	הא	אבק	דמעלה	הא	הא והא דאתא ניחא ולא קשיא	אימא	בית	(ואי)	רזיא	א	וילנא
יהוד	רב	ואמ'	אבקא	מעלו	דלא	הא	אבקא	דמעלא	הא	הא והא דאתא ניחא ולא קשיא	אימא	ואיבעית		רזיא	א	זאד אלחנארה (ר"מ בערך)
יהוד	רב	ואמ'												ברזיא	א	יד הרב הרצוג
יהוד	רב	אמ'	אבק	מעלי	דלא	הא	אבק	דמעלי	הא	הא והא דאתא ניחא ולא קשיא	אימ'	ואיבעי'		רזיא	א	הספריה הבריטית 400
יהוד	רב													רזיא	א	מינכן 140
יהוד	רב	ואיתמ'	עולא	אמ'										רזיא	א	מינכן 95
יהוד	רב	ואמ'												ברזיא	א	אוקספורד 366
יהוד	רב	עולא ואיתמ'	וא'	אבק	מעלה	דלא	אבק	דמעלה	הא	הא והא דאתא ניחא ולא קשיא	אימ'	ואיבעי'		רזיא	א	זטיקן 134

צורבא מרבנן

אוצר הגאונים תענית

שארין כן בכל השנה כודה הלמיט.

ו.ו. ואמ' רבא האי צורבא מרבנן דמי לפרדיצא דתותי

קלא דכיון דנבט נבט.

ד ושאלתם (' צורבא מרבנן. הוא כמו צרכת חשחין יא) דבר - חם המתחמם כאשה של תורת. האי צורבא מרבנן דרתח אורייתיה קא מרתחא ליה שנאי יב) הלא כה דברי כאש. דיא צורבא מרבנן קשה, בערבי קורין לחטים הקשות חנטא צריבא יג).

קידושין ל, ב

מאי "את אויבים בשער"? אמר רבי חייא בר אבא: אפילו האב וגבו, הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד, נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר: {במדבר כ"א: י"ד} את זהב בסופה, אל תקרי בסופה, אלא בסופה.

דילמא	ה'	ו'	ז'	ח'	ט'	י'	יא'	יב'	יג'	יד'	טו'	טז'	יז'	יח'	יט'	כ'	כ"א'	כ"ב'	כ"ג'	כ"ד'	כ"ה'	כ"ו'	כ"ז'	כ"ח'	כ"ט'	ל'
וגזיה (ר"פ - ר"ג)	ה'																									
יד אלתארה (ר"מ בערך)	י'																									
יד הרב הרצוג	י"ד																									
הספירה הבריטית 400	י"ה																									
מינכן 140	י"ו																									
מינכן 95	י"ז																									
אוקספורד 366	י"ח																									
וטיקן 134	י"ט																									

ראב"ד - תשובות ופסקים סימן לח - רז"ה

ואתה החכם מה יתן לך ומה יוסיף לך כי תכתוב עלי מרורות ותשלחם לאוהביך הכובשים והמטמינים אותם, זה הגמול תחת שכבדתיך ולא שכבבתיך כי רשקנתיך ושובבתיך וששאתיך ואני בראשית דברי עשיתי עצמי כאחד מקטני תלמידיך, ואתה לקחת הדברים כפשוטן וחרשת על גבי והארכת למעניתך, והלא ידעת כי לשוני עט סופר כאחד מסופרי ארצך, ולמה אבליע ואשחית ואמחה שם הידיד מספרך אשר כתבת, ואני מחלה את פני בורא ניב שפתים שיברא לך ולנו לב טהור, ויחדש בקרבנו רוח נכון לבחור לשון ערומים ושפה ברורה טהורה ונקייה להפליא עצה ולהגדיל תושיה.

ראב"ד - תשובות ופסקים סימן לט - ראב"ד

תשובת הרב ז"ל. כל דוד ידוד וכל רע ירוע וכל אח יאמר האח, אחרי אשר הפך דודי ורעי אלי עורף ולא פנים, ומי גבר כמוהו ישחית הודו והדרו ברוע לבבו להפרד מרעיו המתכבד עמהם והמתכבדים בו כמוני היום, הנה חכמתי מרתיחתני ותבונתי לא מניחתני, והמשלתני ביורה רותחת מעלה עשן בחמתי ואש עברתי, וריח שמני הפכת לחלבנה, וכאלה רבות. אל אלהים יודע וישראל הוא ידע אם באף אם בחמה, אם לריב אם למלחמה דברתי עד הנה, אל ישיעני היום הזה, אם לא מאשר ראיתיך בוחר במנהגי הספרדים שהם אוהבים זה לזה ובהכחם על דבר תורה נראים כאויבים זה לזה, אמרתי גם אני אנסנו הילך בתורתם אם לא, ואכתוב אליך אגרת אהבים ואמרי עגבים ואמרי שעשועים להשתעשע עמך, וח"ו שלא היה בה דבר בזיון, ועד נאמן על כל אלה החכם אוהבינו כשלחי האגרת הראשונה על ידו הראיתיה לו ובקשתי ממנו לפייס ממך שלא יקשה בעיניך כל מה שתראה בה, כי אני רוצה להתנהג עמך על מנהג הספרדים, ואני יודע כי לא עבר ממצותי ולא שכחו, כל זה לא שוה לי ותכתב עליה בזיונות כי נחמסו עקביה ונגלו שוליה תחת אשר כבדתי את שלך ואשאנה על כתפי ואענדנה עטרות לי [ואענדנה] עדי. עוד קראתני בתוכה ממשל משלים, (ועשיתני) [ועשיתני] כמשחקי קוביא ואוחזי העינים, וסדן הריחים יסוב על צירו כל היום ואינו הולך לא לפנים ולא לאחור, ועל כל אלה נאמן עלי הדין אם זזתי מחבתך, ואם שנה לבבי מאהבתיך מלא נימא, כי אמרתי דרכו (לדברי) [לדבר] כן על מנהג ספרד בחריצות הלשון, גם אני שניתני לפי דבריך כמעט חריצות ומ"מ לא יצאתי מדברי רבותינו בשעה שהיו מצהיבים זה עם זה שהרי רבא אמר לרב שימי מבלי לב ולא נתכוון לבזותו, אלא שאמר לו מבלי כונת הלב נאמר הדבר. וגדולה מזו אמר רב ששת על רב כמה פעמים כי ניים ושכיב אמרה רב לשמעתיא כלומר מבלי כוונת הלב ואילו (אם) היה מעיין היה חוזר בו, ואני כן אמרתי עליך כי מבלי כונת הלב תעשה עמי מלחמה, ואני כמה ישינות עוררתי מעיני וכמה מאכלות הסרחתי שלא אכלתי אותם בעתם על עסק התורה, וחלבי ודמי וכליות ולב שמתני אליה, על כן אל יחר בעיניך אם לא תשיגני בכונת הלב.

ואשר כתבתי בכתבי השכחת תראדא לא כתבתיו אלא לסימן ידוע כי היא מלה זרה, והיה לך לזכר השמועה בעבורי, ואתה הפכת אותו על עצמך, את הוא דקא אמרת ויד המדה השביעית וחוף מכלי אומנותיך באמת על ענין אחר כתבתים מפני שאתה מחזיק במחלוקת ואמרו לי עליך שלא תודה על האמת, ובאמת וברור היא המדה הקשה אשר אני רואה בך, ועל כל אלה לא הייתי בן הכות המכות הגדולות אשר הכייתי בלשונך ביזיתי ביישתי וקללתי ועשיתי אפיקורוס ומגלה פנים בתורה, ומבזה את רבותי, קראתני שועל, וכי אני חכם בעיני. וגדולה מזו עשיתי אשה ואני פטור מקרית שמע ומדברי תורה, כי איני יודע לדבר, וכל זה על ענין הרשקניות שהייתי טועה בו בעיניך, ושמא כונתי בו יותר ממך, ולכל בהן חיי רוחי הייתי מתנחם והייתי תולה את הכל במנהג ספרד בחרוצי חרוצים אשר במ, לולי כי (נתנני) [נתנני] עובר מתעבר, ותחשבני לאויב לך, ואמרת כי תבלע ותשחית שם הידיד מספרי אשר כתבתי. ולכן ידעתי כי משרשי חמת לבך ועוז קצפך דברת ותגדל עלי פוך עד להשחית. עוד אמרת כי לשונך עט סופר כאחד מסופרי הארץ, ידעתי אני ידעתי, ושבח אני את האלמים ואת החרשים ומה יתרון לבעל הלשון, ואל יתהלל המתהלל באלה כי אם בזאת השכל וידוע אותי עתה ראה כי התעית בנפשך ותתן את פיך להחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא עולה זדון והדין היה שלא להשיב על דברי הקפדה ואפילו על דברי תורה, אך אשיב פן תאמר (יכולתיו) [יכלתיו]

ראב"ד - תשובות ופסקים סימן מ - מענה הרז"ה

עתה אני מזנב בקצת תלונותיך, חלילה לי מעשות זאת כי לא שועל קראתיך ולא אשה עשיתיך, ומעולם לא עשיתי איש ולא אשה, בא וראה למי מברכים מאה ברכות בכל יום, ומנהגי ספרד שאמרת לא ראיתם ולא שמעתים מעולם (שיש בו) [שישיבו] רעה תחת טובה וקלון תחת כבוד, והמנהג הזה לא לספרדים כי אם (לסר פרים) [לסרפדים] הם שנ' בהם ואיש יגע בהם ומי הגיד לך על התראדא כי תפשתיו והפכתיו, גם אני לסימן כתבתיו, ולאמר לא זכרתיו אלא שכחתיו, ובתוך רשקניותיך לא ספרתיו. ואשר אמרת כי הלכת על דרך דברי רבותינו אם אני לך כרב שימי אתה לי כרבא היה לך לטפח לי בסנדלך כאשר עשה לו בתיובתא שהוסיף לו רצועה אחת, ואני רואה כי אין משפט במאזניך ולא צדק באבניך. והאומרים (לי) [לך] כי אינני מודה על האמת המה היו במורדי אור לא הכירו דרכיו, ומי שאינו מכיר האמת אינו מכיר המודה עליהם, (ועליה) [ועליהם] אמר החכם אשר קראו לשקריהם אמונות וקראו שם אמונות קסמים ואשר חשבת לי כמתהלל, אני בן תלמיד חכם אני ובן בנו ואינני כלגין המתקשקש. ואם אני אמרתי כי אני כאחד מסופרי ארצך אם דקדקת יפה גם בזה הייתה מוצא ענותנותי ושפלותי. ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה. והמקום יורנו הדרך הטובה והישרה ויגמלנו כרוב רחמיו וכרוב חסדיו.

גבורת ארי תענית ד, א

כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם. לענין כעס מייירי דהא רבינא אמר אפילו הכי מיבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא שנאמר והסר כעס מלבך. וקשה לי הא אמרינן בריש פרק ו' דפסחים (דף ס"ו) כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ... ושמא יש לומר דהא דרב אשי איירי בשאי אפשר בענין אחר אלא על ידי כעס להטיל אימה על התלמידים ועל שאר העם ולזרוק בהן מרה אבל אם יודע שיצייתו אותו בלי כעס וזריקות מרה לאו שפיר דמי לכעוס...

קרן אורה תענית ד, א

גמרא, ואמר רבא האי צורבא מרבנן דמי לפרצידיא דתותי קלא כו'. כי כמו שהפרצידיא המונחת תחת חתיכת עפר או אבן לא תקשה עליו כי אם ראשית התחלתה לצמוח, אבל אם כבר מצאה לה פתח לעלות ולצמוח אין האבן עומד בפניו עוד ועולה למעלה כו', כן לב נבון לא יקשה כי אם התחלת פתיחת שערי לבו, וגלילת האבן הגדולה אשר הושמה על פתחי' ואינה מנחת לכחות הנפש לעלות ולצמוח, ואם היה ה' בעזרו ומצאה לו פתח לצאת ממסגר האבן אז יקל לו לעלות למעלה מעלה, ועל זה נאמר על דברי תורה (ירמיה כג, כט) וכפטיש יפוצץ סלע.

שם גמרא, ואמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דמרתחא ליה שנאמר הלא כו'. יכוין גם כן על הנ"ל כי כמו שבצמחי האדמה אם רוצים להסיר ממנה הספיחים והתערובות ממינים זרים מציתין אש בכל

השדה ואוכלת כל הקוצים, אחר כך תצמח הזרע או הפרי בר (ינקי) [ונקי] בלי שום פסולת, כמו כן הוא הטבע תורתינו הקדושה שורפת ומבערת כל מחשבות רעות והרהורים רעים, אחר כך תצמח הנפש ותשלח פארות טובים ונקיים בלי שום פסולת, אבל כל זה באופן שלא נגבר האש עליו, וחס ושלום ילמוד לקנטר או איזה מחשבה זרה אחרת, בזה חס ושלום תשרף גם הזרע והפרי הטוב ולא תגדל ולא תצמח כלל, על זה נאמר (שמות כב, ה) כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש, כי לא ביערה הקוצים כי אם הגדיש או הקמה שלם ישלם כו', והבן.

מרומי שדה תענית ד, א

האי צורבא מרבנן דמי לפרצידיא דתותי קלא. המשל הוא כמו הגרעין שתחת העפר אינו יכול לצמוח, אם לא יעלימו בעלים את עיניהם ממנו ויניחוהו לרקבון, ורק שצריכים להשקות את העפר שמלמעלה, אבל לא לראות את הגרעין איך שהוא מרקב, ובזה הרקבון עולה וצומח. כך הת"ח מוכרח לסבול ולהיות נענה וניגש עד שיצמח ויצא לאור כבודו:

שם. כל ת"ח שאינו קשה כברזל כו'. להלן דף כ' א' לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. איברא שם מיירי במקום שאינו ראוי להקפיד, אבל כאן מיירי במקום שחלה הקפידא, דבזה מיירי המאמר צורבא מרבנן אורייתא מרתחא ביה. ועדיין לא נגמר מאמר זה, שהרי ע"ז אמר רבינא בסמוך דבעי למילף בניחותא. וע"ז קאמר צריך שיהא קשה כברזל שלא למחול ולהעביר עין, אבל לא שיהא כועס, כדאמר רבינא מדכתיב והסר כעס מלברך:

שאלו שלא כהוגן

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת חיי שרה פרשה ס

(יג יד) הנה אנכי נצב על עין המים וגו' והיה הנערה שתהא מסורת אשר אמר אליה הטי נא כדך. ארבעה הן שתבעו שלא כהוגן, לשלשה ניתן להם כהוגן ולאחד ניתן לו שלא כהוגן, ואילו הן אליעזר וכלב ושאלו ויפתח, אליעזר והיה הנערה, אפילו אמה אחת אתמהא, זימן לו הקדוש ברוך הוא רבקה ונתן לו כהוגן, כלב אשר יכה את קרית ספר ולכדה וגו' (יהושע טו טז), יכול אפילו עבד, זימן לו הקדוש ברוך הוא עתניאל, שאלו והיה האיש אשר יכנו וגו' (ש"א = שמואל א' = יז כה), יכול אפילו עבד, זימן לו הקדוש ברוך הוא דוד, יפתח שאל שלא כהוגן והשיבו הקדוש ברוך הוא שלא כהוגן, שאל שלא כהוגן שנ' וידר יפתח נדר ליי' ויאמר וגו' והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי וגו' (שופטים יא ל לא), אמר לו הקדוש ברוך הוא אילו יצא גמל אחד חמור אחד או כלב אחד הייתה מעלהו לי לעולה, מה עשה לו הקדוש ברוך הוא, והשיבו שלא כהוגן וזימן לו את בתו הה"ד ויבא יפתח המצפתה אל ביתו וגו' (שם שם /שופטים י"א / לד). ויהי כראותו אותה ויקרע את בגדיו (שם שם /שופטים י"א / לה) ר' יוחנן וריש לקיש ר' יוחנן א' הקדש דמים היה חייב, ריש לקיש אמר אפילו הקדש דמים לא היה חייב דתנינן אמר על בהמה טמאה ועל בעלת מום הרי אילו עולה לא אמר כלום, הרי אילו לעולה ימכרו ויביא בדמיהם עולה, ולא היה שם פינחס שהיה מתיר לו את נדרו, אלא פינחס אמר הוא צריך לי ואני הולך אצלו, ולא עוד אני כהן גדול בן כהן גדול ואני הולך אצל עם הארץ [יפתח אמר אני ראש קציני ישראל ואני הולך אצל פינחס], בין דין לדין אבדה הנערה ה"ה דבריתא אמרין בין חיתא למחבלתא אזל ברא דרביתא, ושניהם נענשו בדמה, יפתח מת בנשילת אברים, בכל מקום שהיה הולך היה אבר נישול ממנו והיו קוברים אותו שם הה"ד וימת יפתח ויקבר בערי גלעד (שם /שופטים / יב ז) בעיר גלעד אין כת' אלא בערי גלעד, פינחס ניטלה ממנו רוח הקודש הה"ד פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן נגיד היה עליהם (דה"א = דברי הימים א' = ט כ) נגיד הוא עליהם אין כת' אלא היה עליהם לפניו וי"י עמו (שם שם /דברי הימים א' ט').

רבנו חננאל תענית ד, א

אמר רב שמואל בר נחמני א"ר יונתן ג' שאלו שלא כהוגן אליעזר שאול ויפתח. ומצינו בבראשית רבה ד' הן ששאלו שלא כהוגן אליעזר שאול ויפתח וכלב ופשטיה כיון דשאלו וכלב שוין דתרווייהו נתינת [בתם חשיב] להו כאחד. לפיכך תני הכא שלשה.

אבן עזרא בראשית כד, יד

ורבים יתמהו באמרם שלא שאל כהוגן. ולא ידעתי למה, כי אילו היתה נערה אחרת שתשקהו ותשקה לגמליו, ומצאה שהיא ממשפחה אחרת, היה עוזב אותה ולא הפסיד כלום, כי ויאמר בת מי את (ברא' כד כג) - פירוש, וכבר אמר לה קודם שיתן לה כלום, וכן אמר ואשאל אותה ואשים הנזם (ברא' כד מז), וכלל הדבר שהתפלל לשם שיוכיח אחת ממשפחת אדוניו. וההוכחה שתעשה דרך מוסר, כמו בת נדיב, והשם שמע תפלתו. ודרך יהונתן אחרת

בבלי חולין צה, ב

רב הוה קאזיל לבי רב חנן חתניה, חזי מברא דקאתי לאפיה, אמר: מברא קאתי לאפי, יומא טבא לגו; אזל קם אבבא, אודיק בבזעא דדשא חזי חיותא דתליא, טרף אבבא, נפוק אתו כולי עלמא לאפיה, אתא טבחי נמי, לא עלים רב עיניה מיניה, אמר להו: איכו השתא, ספיתו להו איסורא לבני ברת! לא אכל רב מההוא בישרא; מ"ט? אי משום איעלומי - הא לא איעלים, אלא דנחיש - והאמר רב: כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש! אלא: סעודת הרשות הואי, ורב לא מתהני מסעודת הרשות.

רש"י מסכת חולין דף צה עמוד ב

כל נחש שאינו - סומך עליו ממש כאליעזר עבד אברהם שאם תשקני אדבר בה ואם לאו לא אדבר בה. וכיונתן בן שאול - אם יאמרו אלינו עלו ועלינו

רמב"ם עבודה זרה וחוקות הגוים י"א:ד'

אין מנחשין כגויים, שנאמר "לא תנחשו" (ויקרא י"ט:כ"ו). כיצד הוא הנחש, כגון אלו שאומרים, הואיל ונפלה פיתי מפי, או נפל מקלי מידי, איני הולך למקום פלוני היום, שאם אלך אין חפציי נעשין. הואיל ועבר שועל מימיני, איני יוצא מפתח ביתי היום, שאם יצאתי יפגעני אדם רמאי. וכן אלו ששומעין צפצוף העופות ואומרים, יהיה כך, ולא יהיה כך, טוב לעשות דבר פלוני, ורע לעשות דבר פלוני. וכן אלו שאומרים, שחוט תרנגול זה שקרא ערבית, שחוט תרנגולת זו שקראת כמו תרנגול. וכן המשים לעצמו סימנים, אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני, ואם לא יארע לא אעשה, כאליעזר עבד אברהם, וכל כיוצא בדברים אלו, הכל אסור. וכל העושה מעשה מפני דבר מדברים אלו, לוקה:

ראב"ד עבודה זרה וחוקות הגוים י"א:ד'

(ד) וכן המשים לעצמו סימנים אם יארע לו כך וכך אעשה דבר פלוני - א"א: זה חדוש גדול שהרי דבר זה מותר ומותר הוא. ואולי הטעהו הלשון שראה "כל נחש שאינו כאליעזר וכיונתן אינו נחש" (חולין צה, ב), והוא סבור שלענין איסור נאמר; ולא היא. אלא הכי קאמר: אינו ראוי לסמוך. ואיך חשב על הצדיקים כמותן עבירה זו? ואי הוה אינהו הוה מפקי פולסא דנורא לאפיה (כבבא מציעא מז, א).

חידושי הר"ן מסכת חולין דף צה עמוד ב

וכך נראה לי בתירוץ של דברים שהנחש שאסרה תורה הוא התולה את דבריו בסימן שאין הסברא נותנת שיהא בהם גורם תועל' לדבר או נזק כגון פתו נפל מידו וצבי הפסיק לו בדרך כדאיתא בפ' ד' מיתות שאלו וכיוצא בהם הם מדרכי האמורי אבל הלוקח סימנין בדבר שהסברא נודעת שהן מורין תועלת הדבר או נזקו

אין זה נחש שכל עסקי העולם כך הם שהרי האומר שאם ירדו גשמים לא אצא לדרך ואם לאו אצא לדרך אין זה נחש אלא מנהגו של עולם ואליעזר עבד אברהם ויונתן בן שאול וכיוצא מזה תלו מעשיהם שאליעזר יודע היה שלא היו מזווגין אשה ליצחק אבינו אלא הוגנת לו ולפיכך לקח סימן לעצמו שאם תהא כל כך נאה במעשי' ושלמה במדותיה עד שכשיאמר לה הגמיאני מעט מים תשיבנו ברוח נדיב' שתה וגם גמליך אשקה אותה היא שהזמינו מן השמי' ליצחק. וכן יונתן בן שאול שבקש להכות במחנה פלשתים הוא ונושא כליו בלבד לקח זה סימן לעצמו שאם יאמרו עלו אלינו יהא נראה שהם יראים ממארב ובכיוצא בזה בטח יונתן בגבורתו שהוא ונושא כליו יפגעו בהם שכן מנהגו של עולם ששנים או שלשה אבירי לב יניסו הרבה מן המפחדים ואם יאמרו דומו עד הגענו אליכם יראה מדבריהם שאינם מתפחדים ובכיוצ' בזה לא היה ראוי ליונתן בן שאול שימסור עצמו לסכנה וכל כיוצא בזה מנהגו של עולם הוא. וכי מייתנין לה בגמר' לענין איסור הכי קאמרינן שכל נחש שהוא מן הדברי' שאסרה תורה שאין הסברא מכרעת בהן כל שאינו סומך על מעשיו ממש כמו שעשו אלו השנים בדבר מותר אינו נחש ואינו אסור אף על פי שהוא מדרכי הנחשים האסורים ... ואפשר שאף הרמב"ם ז"ל לכך נתכוון שהמשים לעצמו סימנין בדבר אסור ותולה עליו מעשה לגמרי כמו שעשה אליעזר עבד אברהם בדבר מותר:

רד"ק שמואל א פרק יד פסוק ט

וזה אינו נחש האסור ואם היה אסור לא היה הקדוש ברוך הוא עוזרו בהליכה היא אבל הוא וכיוצא בו הוא קול דברי' ישמע אדם ויחזק לבו כי הם סי' ואות על המעשה ואל יטעה אותך מה שנמצא בדברי חז"ל אמר רב כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש כי אינו אומר שיהיה אותו נחש אסור כמו שפירשוהו רבים כי הנה אלו המנחשים בחולדה ובעופות אינו כנחש אליעזר וכיונתן והוא היה אסור ... אבל אם ירצה אדם לעשות מעשה ויעשה דבר א' לאות וסי' למעשה ההוא כדי לחזק לבו ולעורר לבו לדבר ההוא זה הדבר מותר כי אילו היו עושים רע בדבר הזה אליעזר ויהונתן לא היה עונה אותן הב"ה כהוגן ומסייע את מעשיהם ועוזרם ... אבל המאמר ההוא שאמר רב כך פירושו כל נחש וסי' שהוא אינו עושה אותו סי' לעצמו מתחילה כמו שעשה אליעזר ויהונתן אינו נחש וסימן ואין לסמוך עליו או לחוש ממנו אם יבא מאליו ...

שולחן ערוך יורה דעה הלכות מעונן ומכשף סימן קעט סעיף ד

הגה - י"א דאדם מותר לעשות לו סימן בדבר שיבוא לעתיד, כמו שעשה אליעזר עבד אברהם או יהונתן (טור והר"ד קמחי), ויש אוסרין (רמב"ם וסמ"ג). וההולך בתום ובוטח בה', חסד יסובבנו (תהילים לב, י).

משך חכמה בראשית כ"ד:ד'

(ד) כי אל ארצי ואל מולדתי תלך ולקחת אשה לבני – הנה אמר אברהם ארצי לרמוז כי ארם נהרים ג"כ יהיה של בניו שדוד עתיד לכבוש סוריא ויהיה ארצי רק אליעזר השמיט דבר זה שלא יחרה אף לבן ובתואל על זה. ויתכן כי אברהם לא אמר שילך אל משפחתו רק אל העיר אשר הולד שם ומשם יקח אשה אף אם אינה ממשפחתו רק שתהא מן העיר הזאת. ולכן אמר כי הנערה אשר יראה בה נדיבות להטריח ולהשקות לגמליו ראויה היא להנשא לבן אברהם ולהביאה לתוך ביתו ובטח תוטב בעיני הנערה ואביה להתחתן עם אברהם ולא היה ניחוש. רק אליעזר רצה לאמת זה להם אשר הדבר בגזירה מוחלטת ובהשגחה פרטית (כאשר כן היה באמת) אמר שאברהם ציוהו ליקח ממשפחתו ומבית אביו [אולי סבר שזה נרמז באמרו ואל מולדתי] והוא ניחש וכן היה כי העלמה היתה מבית אבי אברהם. ולכן שינה גם בזה שלא נתן לה הצמידים עד ששאלה בת מי היא כי כיון שלפי דבריו הציווי היה מאברהם רק על משפחתו מי יודע אם ממשפחתו הוא. ובאמת לא צוהו רק על העיר שבה נולד ולכן נתן קודם ששאל בת מי היא כי תהיה למי שיהיה תנשא לבן אברהם ובזה מסולק מה שהקשו בתוס' למ"ד דב"נ נצטוו על הכישוף ולא תנחשו כתיב יעו"ש. שלפ"ז הוא באמת לא ניחש את שסיפר להם שסמך על הניחוש שהיא ממשפחת אברהם כמו שאמר לפניהם שנצטווה ע"ז ג"כ מאברהם ודו"ק.

רמב"ן ויקרא כ"ז:כ"ט

(כט) כל חרם אשר יחרם מן האדם – היוצא ליהרג, ואמר אחד: ערכו עלי, לא אמר כלום. מות יומת – הרי הוא הולך למות, לפיכך לא יפדה, אין לו דמים ולא ערך. לשון רבינו שלמה.

ורבותינו נחלקו בדבר (בבלי ערכין ו'), ויש מהם אומרים שהיא אזהרה לחייבי מיתות שאין לוקחין מהן כופר לפטרן.

ויתכן שהזכיר זה בכאן לומר שלא יתן ממון לשם כשאר החרמים ויפטר.

ועל דרך הפשט: יאמר הכתוב כי כל המחרים משלו, בין אדם בין בהמה ושדה אחוזתו, הוא קדש לשם, שהן חרמי כהנים, ואין להם פדיון, אבל המחרים מן האדם שאינו שלו, כגון הנלחמים על איביהם ונודרים נדר: אם נתון תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם (במדבר כ"א:ב') – ימיתו כל האדם הנמצא בהם. [והטעם: שאין דעת הנודר כן לתתו לכהנים, רק שיהיה הכל אסור בהנאה, כי נתכוון להכרית האויבים ולכלותם]. ומצינו באנשי יבש גלעד שעברו על שבועת הקהל ולא באו אל המצפה, וכתוב: וישלחו שם העדה שנים עשר אלף איש, לכו והכיתם את יושבי יבש גלעד לפי חרב (שופטים כ"א:י'). ואין הסברא נותנת שעשו כל העדה רעה כזאת, להמית אנשים רבים מישראל שאינם חייבים מיתה, ופינחס היה שם ועל פיו נעשה כל הענין ההוא, [אלא ודאי נתחייבו מיתה בשביל שעברו על החרם].

ועוד מצאתי באגדה בילמדנו: תניא רבי עקיבא אומר: החרם הוא השבועה, והשבועה הוא החרם, אנשי יבש גלעד עברו על החרם ונתחייבו מיתה. ולכך אני אומר כי מן הכתוב הזה יוצא להם הדין הזה, שכל מלך בישראל או סנהדרי גדולה במעמד כל ישראל שיש להם רשות במשפטים, ואם יחרימו על עיר בהלחם עליה, וכן אם יחרימו על דבר העובר עליו, חייב מיתה, והוא חיוכן של אנשי יבש גלעד ושל יהונתן שאמר לו אביו: כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף כי מות תמות יונתן (שמואל א י"ד:מ"ד), ומהיכן נתחייבו אלו מיתה מן הדין חוץ מן הכתוב הזה.

[זזה היה טעותו של יפתח בבתו, כי חשב כאשר חרם נגיד ישראל חל וקיים להמית אנשים, או העובר על חרמו חייב מיתה, כן אם נדר בעת מלחמתו לעשות מאיש או אנשים זבח שיחול הנדר. ולא ידע כי חרם המלך והסנהדרין חל על המורדים לכלותם או על העובר על גזרתם ותקנתם, אבל לחול נדר לעשות עולה מדבר שאיננו ראוי לשם חס ושלום. ולכך אמר בבראשית רבה (בראשית רבה ס'ג') שאפילו הקדש דמים לא היה חייב, ונענש בדמה.

ואל תהיה נפתה בהבלי ר' אברהם האומר כי פירוש והעליתיהו עולה (שופטים י"א:ל"א) – או העליתיהו עולה, לומר אם יהיה היוצא מדלתי ביתי איש או אשה והיה ליי" קדש – שיהיה פרוש מדרכי העולם לעמוד לשרת בשם י"י בתפלה והודות לאלהים, ואם יהיה דבר הראוי ליקרב אעלה אותו עולה. ויפתח עשה בית לבתו מחוץ לעיר, והתבודדה שם, וכלכלה כל ימיה, ואיש לא ידעה, והיתה צרורה שם.

ואלה דברי רוח, כי אם נדר שיהיה ליי" איננו שיהיה פרוש, אבל יהיה כמו שמואל שאמרה אמו: ונתתיו ליי" (שמואל א א':י"א), והיה משרת בבית השם, לא פרוש. וכפי משפטי התורה אין ביד אדם שידור ביוצאי פתח ביתו שיהיו פרושים, כאשר אין בידו להעלותם עולה. ואם הדבר כן, היתה בתו הבוכה על בתוליה ורעותיה עמה כזונות לקלס אתן, וחס ושלום שתהיה חוק בישראל לתנות לבת יפתח ארבעת ימים בשנה (שופטים י"א:מ') מפני שלא נשאת לבעל והיתה עובדת את השם בטהרה. אבל הדבר כפשוטו וטעותו היה ממה שאמרתי.]

ולדעת רבותינו יתכן שיהיה הכתוב הזה כולל דברים רבים כמו: לא תאכלו על הדם (ויקרא י"ט:כ"ו), וכמו: לא יומתו אבות על בנים (דברים כ"ד:ט"ז), שהם דורשים אותו בפסול עדות הקרובים (בבלי סנהדרין כ"ז:), והכתוב אומר בו עוד: רק את בניהם לא המית ככתוב בספר תורת משה אשר צוה י"י לאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות (מלכים ב י"ד:ו'). וכן זה יכלול דין המעריך מחוייבי מיתה, ודין מי שמחרימין אותו בעת הכבוש כמו שאמרנו, והעובר על החרם של בית דין הגדול או של מלך ישראל כענין מעשה שאול, וזהו שנאמר שם: ויפדו העם (שמואל א י"ד:מ"ה) – כי כלפי שאמרה בו תורה: לא יפדה מות יומת, אמר שם: ויפדו העם את יונתן ולא מת, כי בעבור שאירע נס על ידו ידעו כי בשוגג עשה, וזה טעם: אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל (שמואל א י"ד:מ"ה). וכן תרגם יונתן בן עוזיאל (תרגום יונתן שמואל א י"ד:מ"ה): ארי קדם י"י גלי דבשלו עבד יומא דין ופרקו עמא ית יונתן.

תוספת לעיון

רבינו בחיי דברים ח, ט

וטעם "אשר אבניה ברזל" במקום שתחשוב ששם אבנים שם תמצא הברזל, וכן ההרים שם תמצא הנחשת, וזהו "לא תחסר כל בה" לפי פשוטו כי העדר הברזל והנחשת חסרון גדול בארץ, לפי שהם תשמישי הכלים שמשמשין בהם ברוב, אבל הכסף והזהב אינו חסרון גדול בארץ, ועל כן שבח הארץ במה שהוא עיקר התשמיש, והם הברזל והנחשת שיהיה העדרם חסרון גדול בארץ ולא שבח אותה בכסף וזהב, וכן הזכיר משה בזאת הברכה בברכת אשר: (דברים לג, כה) "ברזל ונחשת מנעלך". ודרשו רז"ל: (תענית ד א) ארץ אשר אבניה ברזל, אל תקרי אבניה אלא בונה, אלו תלמידי חכמים. כוונו החכמים ז"ל בזה לענין האמונה, ולקחו הפסוק הזה לאסמכתא.

נתיבות עולם נתיב התורה פרק יג

ובפ"ק דתענית (ה' ע"א) אמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דרתח שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' אמר ליה רבי אבא לרב אשי אתון מהתם מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה דכתיב ארץ אשר אבניה ברזל אל תקרי אבניה אלא בונה אמר רבינא א"ה מבעי ליה לאינש למילף נפשיה בנחת שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך עד כאן.

ולפי הנראה רחוק המדרש הזה מפשט הכתוב שאמר ארץ אשר אבניה ברזל אל תקרי אבניה אלא בונה. אבל יש לך לדעת כי החומר מתפעל בקלות והשכל קשה אינו מתפעל, לכך ארץ ישראל שהיא קדושה האבנים שבה קשים כברזל ואינם בעל חומר שקרוב להתפעל. ומזה תבין כי אשר רחוק מן החומר קשה ביותר ולכך דרשו אל תקרי אבניה אלא בונה, כי התלמידי חכמים שהם בארץ ישראל הם גם כן קשים כברזל ואינם בעלי חומר שהוא מתפעל כי אוירא דארץ ישראל מחכים (ב"ב קנ"ד ע"ב) ואל זה נמשכים תלמידי חכמים שבהם שיש להם התוקף והחוזק בכעס. וכבר התבאר למעלה גם כן אצל השונה לתלמיד שאינו הגון כי דמיון אחד הוא לשכל ולאבנים עיין שם ולכך מדמה כאן החכמים של ארץ ישראל לאבנים שבה. דבר זה בדברים דעלמא, אבל בתורה שיש בה האחדות והשלום כמו שהתבאר למעלה היו נוחים זה לזה בהלכה. והתבאר לך למעלה כי הכבוד ראוי לתלמידי חכמים וכדכתיב כבוד חכמים ינחלו, ולכך ראוי לתלמיד חכם שיהיה הנהגתו גם כן כפי הראוי לדבר שיש בו הכבוד, שלא יבזה עצמו לפני בני אדם בסעודת מרעות וכיו"ב שכבר התבאר למעלה גודל הבזיון שמקבל מזה. גם כי כבר אמרנו כי התלמיד חכם ראוי שיהיה לו המדות שהם ראויים ומתיחסים אל השכל, וידוע כי השכל לא ימצא אצלו דבר היוצא מן הסדר, שאם הוא יוצא מן הסדר דבר זה הוא כנגד השכל לכך צריך שיהיה התלמיד חכם מסודר ולא שיצא מן הסדר הראוי שבזה מתיחס אל השכל שהוא מסודר.